

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยได้มีการพัฒนาประเทศไปอย่างรวดเร็ว จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่น สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี นอกจากนี้กระแสวัฒนธรรมจากต่างชาติได้เข้ามามีอิทธิพลต่อคนในประเทศ ซึ่งทำให้คุณธรรม จริยธรรมที่เคยเป็นพื้นฐานสำหรับสังคมไทยได้เสื่อมถอยลง คนในสังคมต่างแก่งแย่งแข่งขันกันมากขึ้น จึงก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมามากมาย อาทิ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการทุจริตในหน้าที่ เป็นต้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเร่งปลูกฝัง จริยธรรมให้แก่คนในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรปลูกฝังกันตั้งแต่เด็ก ๆ ในวัยประถมศึกษา ทั้งนี้เพราะเด็กในวัยนี้สามารถซึมซาบสิ่งต่าง ๆ ได้เร็ว และถ้าหากมีการปลูกฝังจริยธรรมได้ดีในวัยประถมศึกษาไปแล้ว เขาก็จะสามารถพัฒนาจริยธรรมได้ดีในวัยต่อ ๆ ไป และในการพัฒนาหลักสูตรศึกษาระดับมัธยมศึกษาชั้นนี้ได้มีการสอดแทรกจริยธรรมไว้ทั้งในตัวเอกสารหลักสูตร และหนังสือเรียนตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นจากปัญหาดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์จะวิเคราะห์ เนื้อหาด้านจริยธรรมที่ปรากฏในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ว่ามีเนื้อหาด้านจริยธรรม ปรากฏอยู่มากน้อยเพียงใด โดยในตอนต้นผู้วิจัยศึกษาและรวบรวมคุณลักษณะทางจริยธรรม ที่บุคคลในสังคมไทยควรประพฤติปฏิบัติ หรือควรได้รับการปลูกฝังจากเอกสาร วารสาร ตำรา งานวิจัยและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทำการรวบรวมแล้วเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านจริยธรรม จำนวน 29 ท่าน เพื่อพิจารณาคุณลักษณะทางจริยธรรมที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้น จากนั้นนำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไขแบบพิจารณาคุณลักษณะทางจริยธรรม แล้วนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านจริยธรรมพิจารณาอีกครั้ง เพื่อยืนยันความคิดเห็น

แล้วนำผลที่ได้มาสรุป โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษาคูแฉอย่างใกล้ชิด ได้คุณลักษณะทางจริยธรรมที่จะ
 ได้เป็นกรอบในการวิจัยครั้งนี้ ทั้งหมด 24 ประการ จากนั้นผู้วิจัยนำกรอบการวิจัย มาสร้าง
 แบบวิเคราะห์เนื้อหาหลักสูตร ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยในครั้งนี้ ทำการทดลองวิเคราะห์
 เนื้อหาของหลักสูตร และหนังสือเรียน แล้วนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการวิเคราะห์เนื้อหาและ
 หลักสูตรจำนวน 4 ท่าน เพื่อพิจารณาและตรวจสอบความตรงในการวิเคราะห์ นำคำแนะนำ
 ของผู้ทรงคุณวุฒิมาปรับปรุง แก้ไขวิธีการวิเคราะห์ จากนั้นผู้วิจัยได้ทำการสุ่มหนังสือเรียน
 จำนวน 1 เล่ม โดยใช้วิธีสุ่มแบบง่าย เพื่อทดลองวิเคราะห์ด้วยตนเอง หลังจากนั้นทำการ
 วิเคราะห์ซ้ำอีก 1 ครั้ง โดยให้เวลาห่างจากการวิเคราะห์ครั้งแรก 2 สัปดาห์ เพื่อหาความ
 คงเส้นคงวาที่ในการวิเคราะห์ แล้วจากนั้นจึงดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหาหลักสูตรด้วยตนเอง
 โดยผู้วิจัยได้กำหนดหน่วยในการวิเคราะห์เป็น คำ วลี ประโยค และเป็นตอน เอกสารที่ทำการ
 วิเคราะห์ในครั้งนี้ จำนวน 31 เล่ม โดยจำแนกเป็นหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521
 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) จำนวน 1 เล่ม คู่มือหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521
 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) จำนวน 1 เล่ม และหนังสือเรียนอีกจำนวน 29 เล่ม การ
 วิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้การแจกแจงความถี่ และหาค่าร้อยละ

สรุปผลการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีขอค้นพบซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

เมื่อพิจารณาในส่วนประกอบต่าง ๆ ของหลักสูตรฯ ซึ่งประกอบด้วยหลักการ
 จุดหมาย แนวดำเนิน และโครงสร้างของหลักสูตร ได้ผลพอสรุปได้ดังนี้คือ

ในส่วนของหลักการ พบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรมปรากฏอยู่หนึ่งด้านคือความใฝ่รู้

ในจุดหมายของหลักสูตรพบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรม ปรากฏอยู่ 11 ด้าน
 เรียงจากลำดับมากไปหาน้อย ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความมีระเบียบวินัย ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม
 ความเสียสละ ความมีเหตุผล ความมีธยัสถ์ ประหยัด ความยุติธรรม ความอดุสาหะ ชยัน
 หมั่นเพียร ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความใฝ่รู้ และการไม่เบียดเบียนกัน

ในแนวดำเนินการของหลักสูตร พบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรมปรากฏอยู่ 7 ด้าน ซึ่งเรียงลำดับความถี่จากมากไปหาน้อย ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีเหตุผล ความมีระเบียบวินัย ความมีธรรมาภิบาล ประหยัด ความอดุสาหะ ชยันหมั่นเพียร ความอดทน อดกลั้น

ในส่วนของโครงสร้าง หลักสูตรทั้ง 5 กลุ่มประสบการณ์ พบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรมปรากฏอยู่ครบทั้ง 24 ด้าน ซึ่งเรียงลำดับความถี่จากมากไปหาน้อย 5 ลำดับแรก ได้แก่ ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความใฝ่รู้ ความอดุสาหะ ชยันหมั่นเพียร ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ส่วนคุณลักษณะทางจริยธรรม ที่ปรากฏน้อยที่สุด ได้แก่ การตรงต่อเวลา ความยุติธรรม ความเมตตา กรุณา ความมีสัมมาคารวะ ความกล้าทางจริยธรรม การไม่เบียดเบียนกัน และการส่งเสริมคนทำความดี

เมื่อพิจารณาหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) โดยส่วนรวมแล้วพบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรม ปรากฏอยู่ครบทั้ง 24 ด้าน โดยมีความถี่ทั้งหมด 1463 ครั้ง คุณลักษณะทางจริยธรรม เรียงจากมากไปหาน้อย 5 ลำดับแรก ได้แก่ ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความใฝ่รู้ ความมีเหตุผล ความอดุสาหะ ชยันหมั่นเพียร ส่วนคุณลักษณะทางจริยธรรม ที่มีความถี่น้อย ได้แก่ การรู้จักประมาณตน การตรงต่อเวลา ความยุติธรรม ความเมตตา กรุณา การไม่เบียดเบียนกัน การมีสัมมาคารวะ ความกล้าทางจริยธรรม และการส่งเสริมคนทำความดี

2. คู่มือหลักสูตร ประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ในคู่มือหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) พบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรม ปรากฏอยู่ครบทั้ง 24 ด้าน โดยมีความถี่ทั้งหมด 562 ครั้ง คุณลักษณะทางจริยธรรม ที่เรียงจาก มากไปหาน้อย 5 ลำดับแรก ได้แก่ ความมีระเบียบวินัย ความใฝ่รู้ ความรับผิดชอบ ความมีเหตุผล ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ส่วนคุณลักษณะทางจริยธรรม

ที่พบน้อย ได้แก่ ความเมตตา กรุณา การส่งเสริมคนทำความดี ความกตัญญูทวดเวท การมีสัจจะ และความจริงใจ การตรงต่อเวลา ความมีสัมมาคารวะ การไม่เบียดเบียนกัน ความกล้าทางจริยธรรม

3. หนังสือเรียน เมื่อแยกเป็นกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ แล้วพอจะได้รายละเอียดดังนี้

หนังสือเรียนในกลุ่มทักษะ ในทุกระดับชั้น พบว่ามีคุณลักษณะทางจริยธรรมปรากฏอยู่ครบทั้ง 24 ด้าน โดยมีความถี่ทั้งหมด 1008 ครั้ง คุณลักษณะทางจริยธรรมที่เรียงลำดับความถี่จากมากไปหาน้อย 5 ลำดับแรก ได้แก่ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตา กรุณา ความอุตสาหะขยันหมั่นเพียร ความรับผิดชอบ การรู้จักสามัคคี ส่วนคุณลักษณะทางจริยธรรม ที่มีความถี่น้อย ได้แก่ ความมั่งคั่งสวัสดี ประหยัด การไม่เบียดเบียนกัน ความยุติธรรม การตรงต่อเวลา การรู้จักประมาณตน ความกล้าทางจริยธรรม

หนังสือเรียนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตทุกระดับชั้น พบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรมปรากฏอยู่ครบทั้ง 24 ด้าน โดยมีความถี่ทั้งหมด 1020 ครั้ง คุณลักษณะทางจริยธรรม เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย 5 ลำดับแรกได้แก่ ความเสียสละ ความซื่อสัตย์สุจริต ความรับผิดชอบ ความอุตสาหะขยันหมั่นเพียร ความมีระเบียบวินัย ส่วนคุณลักษณะทางจริยธรรม ที่มีความถี่น้อย ได้แก่ การส่งเสริมคนทำความดี การไม่เบียดเบียนกัน ความยุติธรรม การตรงต่อเวลา การรู้จักประมาณตน ความกล้า ทางจริยธรรม

หนังสือเรียนกลุ่มประสบการณ์พิเศษ (ภาษาอังกฤษ) พบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรม ปรากฏอยู่ 7 ด้าน โดยมีความถี่ทั้งหมด 23 ครั้ง คุณลักษณะทางจริยธรรมที่เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูทวดเวท ความอุตสาหะขยันหมั่นเพียร การมีสัจจะและความจริงใจ ความมีสัมมาคารวะ

ส่วนหนังสือเรียนในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย และกลุ่มการงานและพื้นฐาน อาชีพยังไม่มีหนังสือเรียน

เมื่อพิจารณาในส่วนร่วม ของหนังสือเรียนทุกกลุ่มประสบการณ์ พบว่า มีคุณลักษณะ ทางจริยธรรมครบทั้ง 24 ด้าน โดยมีความถี่ทั้งหมด 2065 ครั้ง คุณลักษณะทางจริยธรรม ที่ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย 5 ลำดับแรก ได้แก่ ความเสียสละ ความเอื้อเนื้อเผื่อแผ่ ความ อุตสาหะ ขยันหมั่นเพียร ความเมตตากรุณา ความรับผิดชอบ ส่วนคุณลักษณะทางจริยธรรมที่พบ น้อยได้แก่ การพึ่งตนเอง การไม่เบียดเบียนกัน ความยุติธรรม การตรงต่อเวลา การรู้จัก ประมาทตน ความกล้าทางจริยธรรม

การอภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิเคราะห์เนื้อหาด้านจริยธรรมในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ดังกล่าว มีประเด็นที่ควรทำมาอภิปรายได้ดังนี้

1. คุณลักษณะทางจริยธรรมที่ปรากฏ

จากผลการวิเคราะห์ เนื้อหาด้านจริยธรรม ที่ปรากฏในหลักสูตร ประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ซึ่งได้ศึกษาจากเอกสารหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) คู่มือหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) และหนังสือเรียน โดยสรุปแล้วพบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรม ปรากฏว่าอยู่ครบทั้ง 24 ด้าน ซึ่งคุณลักษณะทางจริยธรรมที่นับได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีความถี่สูง เรียง ลำดับจากมากไปหาน้อย 5 ลำดับแรกได้แก่ ความรับผิดชอบ ความมีระเบียบวินัย ความไม่รู้จัก ความอุตสาหะขยันหมั่นเพียร ความมีเหตุผล ซึ่งนับว่าเป็นคุณลักษณะที่ผู้วิจัยคิดว่า จำเป็นอย่าง ยี่งที่ควรเร่งปลูกฝังให้แก่คนไทยในยุคนี้ ทั้งนี้เพราะเนื่องมาจากความเจริญทางด้านวัตถุต่าง ๆ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อคนในสังคม จึงก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามามากมาย เช่น ปัญหา อาชญากรรม ปัญหาการทุจริตในหน้าที่ ปัญหายาเสพติด เป็นต้น ซึ่งผลของการวิจัยนี้ได้สอดคล้อง กับนโยบายส่งเสริมและปลูกฝังวัฒนธรรมของรัฐบาล (อ้างถึงใน ถนอม เลขานันท์ 2532)

ที่กล่าวถึงค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ สำหรับสังคมไทย อันได้แก่ ประการที่หนึ่ง การพึ่งตนเอง
 ชยันหมั่นเพียร และมีความรับผิดชอบ ประการที่สอง ประหยัด และออมทรัพย์ ประการที่สาม
 การมีระเบียบวินัย และเคารพกฎหมาย ประการที่สี่ ปฏิบัติตาม คุณธรรมของศาสนา ประการที่
 ห้า รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์

แต่คุณลักษณะทางจริยธรรม ที่พบในการวิจัยครั้งนี้ คุณลักษณะทางจริยธรรมอื่น ๆ
 ที่รองลงมาจาก 5 ลำดับแรก ที่กล่าวถึงในข้างต้น ก็พบว่า มีความถี่ ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก
 จึงพอจะกล่าวได้ว่า ในส่วนของหลักสูตร คู่มือหลักสูตร และหนังสือเรียน ได้มีการเน้นในเรื่อง
 ของการสอดแทรก ลงไปในเนื้อหาวิชาของเอกสารดังกล่าว โดยเฉพาะในหนังสือเรียน ซึ่ง
 ผู้เรียนสามารถจะศึกษาได้ด้วยตนเองพบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรมปรากฏอยู่มากที่สุด ใน
 บรรดาเอกสารที่นำมาวิเคราะห์และจะเห็นได้ว่าหนังสือเรียนที่มีเนื้อหาเป็นลักษณะเรื่อง เป็น
 ตอน ลักษณะคล้ายนิทาน เช่น ในหนังสือภาษาไทย และหนังสือเรียน สร้างเสริมประสบการณ์
 ชีวิต จะพบคุณลักษณะทางจริยธรรม สอดแทรกอยู่มากกว่า เนื้อหาวิชาที่เป็นตัวเลข การคำนวณ
 เช่น ในวิชาคณิตศาสตร์ หรือว่าเป็นภาษาต่างประเทศ

นอกจากนี้ จากผลการวิเคราะห์เนื้อหาหลักสูตร ก็ยังพบอีกว่า มีคุณลักษณะทาง
 จริยธรรมอีกหลายด้าน ที่ควรจะได้รับเน้นมากยิ่งขึ้น เช่น ความกล้าทางจริยธรรม การรู้จัก
 ประมาณตน การตรงต่อเวลา ความซื่อสัตย์ การไม่เบียดเบียนกัน ซึ่งพบที่มีความถี่ที่อยู่ใน
 กลุ่มต่ำ โดยเฉพาะในเรื่อง ความกล้าทางจริยธรรม ซึ่งพบน้อยมาก ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะ
 ว่า ผู้เขียนหลักสูตร หรือผู้ที่แต่งหนังสือเรียน อาจจะไม่เห็นว่าเป็นเด็กในวัยประถมศึกษา ซึ่งมีอายุ
 อยู่ระหว่าง 6-12 ปี ยังไม่มีวุฒิภาวะ และความกล้าพอที่จะตัดสินใจในการคิด หรือ การ
 กระทำสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะเด็กในวัยนี้ยังต้องการความรัก ความดูแลจาก
 พ่อแม่ผู้ปกครอง ครูและผู้ใหญ่ที่อยู่รอบข้าง เด็กอย่างใกล้ชิด ซึ่งทั้งนี้ตามทฤษฎีของโคลเบอร์ก
 ที่บอกว่า เด็กในวัย 2-7 ปี เป็นวันที่คนจะทำการต่าง ๆ โดยคิดถึงความปลอดภัยทางกายของ
 ตนเป็นหลัก จริยธรรมส่วนใหญ่จึงเกิดขึ้น จากการเชื่อฟังผู้ใหญ่ ซึ่งมีอำนาจสูงกว่าเด็กจึงทำ

ความดีเพราะกลัวการถูกลงโทษ ส่วนเด็กอายุ 7-10 ปีกระทำการต่าง ๆ เพื่อจะหวังผลตอบแทน (โคลเบิร์ต อ้างถึงใน กิริติ ศรีวิเชียร, 2524)

ส่วนคุณลักษณะทางจริยธรรมด้านอื่น ๆ ที่พบว่ามีค่าน้อย ผู้วิจัยคิดว่า จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับครูผู้สอน ที่จะต้องนำไปสอดแทรกในขณะที่ทำการเรียนการสอนในกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ หรือการจัดกิจกรรมที่เน้นให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริง เพื่อที่ผู้เรียนจะได้ซาบซึ้งในเรื่องของคุณลักษณะทางจริยธรรม นั้น ๆ มากขึ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับ นิธิจ รัตนกุล (2522) ที่กล่าวถึงการจัดการเรียนการสอน จริยศึกษาในโรงเรียนว่า ควรสร้างบรรยากาศในโรงเรียนให้ส่งเสริมการทำความดี สอดแทรกในเนื้อหาทุกวิชา โดยส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักคิด ใช้วิจารณญาณของตนเองในการตัดสินใจจะต้องปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จนเป็นนิสัย จะต้องมีความช่วยเหลือช่วยเหลือ และให้ครูได้รับการฝึกอบรมด้วย และครูทุกคนในโรงเรียนตลอดจนผู้ปกครองต้องร่วมมือกัน แต่อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะทางจริยธรรมทุกด้านก็มีความสำคัญด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้นในการกำหนดเนื้อหาของหลักสูตร จึงน่าจะได้นำมาพิจารณาถึงการกระจายเนื้อหาที่ส่งเสริมด้านจริยธรรม ให้เหมาะสม และควรกระจายอยู่ในทุกกลุ่มประสบการณ์ด้วย

2. ความเชื่อมโยงระหว่างเอกสาร

จากผลการวิเคราะห์เนื้อหาตาม จริยธรรมในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ก็จะพบว่า คุณลักษณะทางจริยธรรม ที่พบในปริมาณที่มากที่สุด 3 เอกสาร อันได้แก่ ความรับผิดชอบ ความมีเหตุผล ความมีระเบียบวินัย ความอดทน ขยันหมั่นเพียร ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ความใฝ่รู้ ซึ่งจะเห็นว่ามีเชื่อมโยงสอดคล้องกันของเอกสารต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะในเอกสารหลักสูตร ซึ่งเป็นตัวหลักสูตร แม่บท ที่จะกำหนด หลักการ จุดหมาย แนวดำเนินการตลอดจนโครงสร้างของหลักสูตร ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว เนื้อหาในคู่มือหลักสูตร และหนังสือเรียน ก็ควรจะเป็นไปในแนวเดียวกัน เพื่อจะทำให้การจัดการเรียนการสอนดำเนินไปได้บรรลุความคาดหวังของหลักสูตรที่ว่า ต้องการให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็นและทำงานอย่างมีระบบ (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2534)

ในการทำงานเดียวกัน จากผลการวิจัย ยังพบอีกว่า ในคุณลักษณะทางจริยธรรมกลุ่มที่มีความดีต่ำ ก็ยังพบว่า เอกสารทั้ง 3 อย่างมีความเชื่อมโยงกัน คือ จะพบว่า ถ้าในหลักสูตรพบว่ามีความคุณลักษณะทางจริยธรรมน้อยใน คู่มือหลักสูตร และหนังสือเรียนก็พบว่าน้อย เช่นกัน คุณลักษณะทางจริยธรรมที่เป็น ลักษณะนี้ได้แก่ ความกล้าทางจริยธรรม การรู้จักประมาณตน การตรงต่อเวลาการไม่เบียดเบียนกัน ความยุติธรรม แสดงว่า ในการจัดทำหลักสูตรประถมศึกษา ผู้จัดทำได้มีการคำนึงแล้วว่า เอกสารแต่ละอย่างควรจะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กัน มีการปลูกฝังหรือ เน้นไปในทางเดียวกัน

นอกจากคุณลักษณะทางจริยธรรมที่มีกลุ่มความดี สูงและกลุ่มความดีต่ำในทุก เอกสารแล้ว ผลการวิจัยก็ยังพบว่า ยังมีคุณลักษณะทางจริยธรรมบางด้าน ที่พบมากใน เอกสารหนึ่งแต่น้อยในอีกเอกสารหนึ่ง เช่น ความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคี ความกตัญญูกตเวที ความเมตตากรุณา ซึ่งคุณลักษณะทางจริยธรรมเหล่านี้ พบว่ามีมากในหนังสือเรียน แต่พบน้อยในเอกสารหลักสูตรและคู่มือหลักสูตร ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่า หนังสือเรียนในระดับประถมศึกษา เป็นลักษณะที่คล้ายกับนิทาน จึงสามารถที่จะสอดแทรก จริยธรรมที่จะ เป็นคติสอนใจแก่ผู้เรียน ได้มากกว่าหลักสูตรและคู่มือหลักสูตร ซึ่งเป็นเอกสารที่จัดทำไว้สำหรับผู้ใช้หลักสูตร หรือครูผู้สอนที่จะใช้ศึกษาหลักสูตร เพื่อนำไปสู่การจัดการเรียนการสอน ดังนั้นลักษณะของคำ หรือข้อความที่ใช้จึงเป็นลักษณะเชิงวิชาการ ข้อความบางอย่างจึงไม่ได้ สอดแทรกจริยธรรมได้มากเท่าในหนังสือเรียน อีกประการหนึ่ง หนังสือเรียนในระดับประถมศึกษา จำต้องเขียนในลักษณะนิทาน เพราะคำนึงถึงวัย และพัฒนาการทางการคิดของเด็ก ทั้งนี้ ตามทฤษฎีของ เพียร์เจท์ ที่ได้กล่าวถึงพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กว่า เด็กในวัย 2-7 ปี ถือว่าอยู่ในขั้นที่ 2 ซึ่งเป็นขั้นของการคิดโดยใช้ความรู้สึกและจินตนาการ เด็กในวันนี้ การทำ ความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ยังจำกัดอยู่ในขอบเขตของการใช้ความรู้สึก และจินตนาการ เพราะยังไม่รู้จักคิดตามหลักเหตุผล ขั้นที่ 3 7-11 ปี เป็นการคิดเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม เป็นระยะที่ เด็กสามารถคิดหาเหตุผลได้ แต่ยังอยู่ในขอบเขต ของสิ่งที่เป็นรูปแบบ และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ของสิ่งที่เป็นรูปธรรม (เพียร์เจท์ อ้างถึงใน ดวงเดือน นันธมุนาวิน และเพ็ญแข ประจวบจันก, 2520)

ดังนั้นจากความเชื่อมโยง ของคุณลักษณะทางจริยธรรม ในเอกสารต่าง ๆ จึงพอจะสรุปได้ว่า คุณลักษณะทางด้านจริยธรรม ทุกคุณลักษณะมีในทุกเอกสาร แต่จะมีมากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับลักษณะของเอกสารนั้น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น คุณลักษณะทางจริยธรรมต่าง ๆ จะถูกปลูกฝังในตัวเด็ก ได้ก็ต่อเมื่อครูผู้สอน สามารถสอนสอดแทรกได้ดีและเหมาะสมเพียงพอ ตลอดจนสามารถใช้วิธีการสอน และเทคนิคการสอนได้เหมาะสมหรือไม่นั่นเอง

3. ธรรมชาติของเนื้อหาวิชา

จากผลการวิเคราะห์เนื้อหาด้านจริยธรรม ในหลักสูตร พบว่า ถ้าแยกเป็นกลุ่มประสบการณ์ทั้ง 5 กลุ่มประสบการณ์แล้ว คุณลักษณะทางจริยธรรมจะปรากฏในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตมากกว่าในกลุ่มประสบการณ์อื่น ๆ รองลงมาคือ กลุ่มทักษะภาษาไทยและประสบการณ์พิเศษ (ภาษาอังกฤษ) ตามลำดับ ส่วนในวิชาคณิตศาสตร์ไม่พบว่า มีคุณลักษณะจริยธรรมใดเลย ซึ่งพอจะตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า ลักษณะวิชาที่แต่งเป็นเรื่องราวหรือรูปภาพมักจะมีคุณลักษณะทางจริยธรรมได้มากกว่าวิชาที่เป็นการคำนวณ เช่น วิชาคณิตศาสตร์ หรือวิชาที่เป็นภาษาต่างประเทศอย่างกลุ่มประสบการณ์พิเศษ และแม้ว่าในวิชาคณิตศาสตร์ จะไม่ได้กล่าวถึงคุณลักษณะทางจริยธรรมใดเลย ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของครูผู้สอน วิชาที่จะต้องเป็นผู้สอดแทรกจริยธรรมในขณะที่สอนมากกว่าวิชาที่พบคุณลักษณะทางจริยธรรมมาก เช่น ในวิชาภาษาไทยและวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ทั้งนี้อาจจะเป็นไปได้ว่า ลักษณะวิชาคณิตศาสตร์ เป็นวิชาที่เกี่ยวกับตัวเลข เน้นในเรื่อง การคิดคำนวณ ดังนั้นจึงไม่พบคุณลักษณะทางจริยธรรม ในเนื้อหาวิชาคณิตศาสตร์ แต่ในขณะที่สอนครูก็สามารถสอดแทรกคุณลักษณะทางจริยธรรมบางด้าน ได้เช่น ถ้าสอน การบวกลบ การทอนเงิน เนื้อหานี้สามารถสอดแทรกคุณลักษณะทางจริยธรรมด้านการส่งเสริมการทำความดีได้ถ้านักเรียน ทำได้ถูกต้อง หรือความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ก็สามารถสอดแทรกได้เงิน ในโจทย์ปัญหา ที่มีขณม 4 ชั้น แบ่งให้น้องที่กำลังหิว 2 ชั้น พี่จะเหลือขนมกี่ชิ้น อย่างนี้เป็นต้น

ในส่วนของวิชาภาษาไทย จะเห็นว่า คุณลักษณะทางจริยธรรมพบมากในทุกระดับชั้น และมีความถี่ที่เพิ่มขึ้นทุกชั้น ยกเว้นชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 แต่ในระดับประถมศึกษาปีที่ 1

จะพบคุณลักษณะทางจริยธรรมน้อยกว่าชั้นอื่น ๆ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่า เนื้อหาวิชาภาษาไทยในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เน้นการสอนเป็นคำที่โดด ๆ ยังไม่เป็นประโยค และเป็นคำง่าย ๆ เพื่อช่วยให้เด็กได้อ่านออกเขียนได้เร็วขึ้น การสอดแทรกจริยธรรม จึงอาจจะทำไม่ได้ชัดเจน เท่ากับระดับอื่น ๆ ในชั้นที่สูงขึ้นไป และอีกประการหนึ่ง เป็นเพราะว่า คำที่ใช้ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 มีจำนวนจำกัด โดยในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) กำหนดไว้เพียง 450 คำเท่านั้น ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 2-4 เป็น 800, 1200, 1550 ตามลำดับ ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 เด็กสามารถฟัง พูด อ่าน เขียน คำที่เป็นในลักษณะที่ถูกต้องกับหลักเกณฑ์ทางภาษาได้แล้ว และสามารถประยุกต์ ใช้คำต่าง ๆ ได้ (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2533) แต่เมื่อรวมเบ็ดเสร็จ แล้วจะเห็นว่า จากการที่เด็กเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 คุณลักษณะทางจริยธรรมที่เขาจะได้รับการเน้นมาก ได้แก่ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตากรุณา ความอดุสาหะ ขยันหมั่นเพียร ความรับผิดชอบ การรู้จักสามัคคี แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังพบอีกว่า คุณลักษณะทางจริยธรรมบางด้านยังต้องได้รับการเน้นเพิ่มเติมอีก ด้วยเหตุผลที่ว่า เด็กต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา ถึง 6 ปี แต่กลับมีการเน้นในเรื่องคุณลักษณะทางจริยธรรมที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ไม่ถึง 6 ครั้ง นั้นแสดงให้เห็นว่าคุณลักษณะทางจริยธรรม ด้านดังกล่าว ไม่ได้เน้นเท่าที่ควร เมื่อเทียบกับคุณลักษณะทางจริยธรรมด้านอื่น ๆ คุณลักษณะทางจริยธรรมที่กล่าวถึงนี้คือ ความกล้าทางจริยธรรม การรู้จักประมาณตน การตรงต่อเวลา ความยุติธรรม และการไม่เบียดเบียนกัน

ในส่วนของกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตจะพบว่า คุณลักษณะทางจริยธรรมที่พบมากได้แก่ ความเสียสละ ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความอดุสาหะ ขยันหมั่นเพียร ความมีระเบียบวินัย ซึ่งทั้งนี้ก็สอดคล้องกับลักษณะวิชาของกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต เพราะเป็นกลุ่มวิชาที่ว่าด้วย ความรู้ด้านต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทางด้านความสัมพันธ์ของมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การเมือง การปกครอง พระพุทธศาสนา หลักคำสอนของศาสนา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ความสัมพันธ์ของประเทศ ในระดับภูมิภาคและโลก วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นสิ่งที่จะช่วยแก้ปัญหาของชีวิตและสังคม เพื่อให้คนมีความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตที่ดี

(กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2534) ซึ่งทั้งนี้คุณลักษณะทางจริยธรรมที่กล่าวแล้วข้างต้น ก็เป็นคุณลักษณะพื้นฐานที่เหมาะสมจะปลูกฝังไว้สำหรับคนไทยในปัจจุบันซึ่งก็ตรงกับคุณลักษณะที่จำเป็นต้องปลูกฝังให้คนไทย ของกรมศาสนา (กรมศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, 2531 อ้างถึงใน ถนอม เลขาพันธ์, 2532) ซึ่งมีคุณลักษณะ ดังนี้คือ มีวินัย มีความซื่อสัตย์ สุจริต ยุติธรรม ชยัน ประหยัด และยึดมั่นในสัมมาชีพ สำนึกในหน้าที่ และความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ รู้จักคิดริเริ่ม วิจารณ์ และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล กระตือรือร้นในการปกครอง ระบอบประชาธิปไตย รักและเทอดทูน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีพลานามัยสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ รู้จักฟังตนเอง และมีอดมคติ มีความภาคภูมิใจ และรู้จักบำรุงศิลปวัฒนธรรมและทศพิธราชธรรมชาติ มีความเสียสละ เมตตาอารี กตัญญูกตเวทีกกล้าหาญและอดทน แต่ในขณะที่เดียวกันผลการวิจัยก็ยังพบว่า คุณลักษณะทางจริยธรรมบางด้านก็ไม่พบเลยในบางระดับชั้น เช่น ความยุติธรรม การตรงต่อเวลา การรู้จักประมาณตน การไม่เบียดเบียนกัน ความกล้าทางจริยธรรม ผู้วิจัยคิดว่า คุณลักษณะทางจริยธรรมเหล่านี้ ครูผู้สอนสามารถสอนสอดแทรกได้ทุกเวลาที่มีโอกาส

และอีกประการหนึ่งที่พบว่า มีคุณลักษณะทางจริยธรรมในบางชั้นมีจำนวนน้อยนั้นอาจจะเป็นเพราะเวลาเรียน ของกลุ่มวิชานี้มีจำนวนไม่เท่ากัน คือระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 มีจำนวน 450 คาบ ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 มีจำนวน 600 คาบ ส่วนในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 มีจำนวน 750 คาบ (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2534) ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่า ทำให้จำนวนความถี่ของคุณลักษณะในบางด้านพบน้อย และอีกประการหนึ่งจะพบว่า คุณลักษณะทางจริยธรรม ในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตนี้ได้มีจำนวนคุณลักษณะทางจริยธรรม เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในทุกระดับชั้น และเนื้อหาวิชา ของกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องนามธรรม เช่น เรื่องประวัติศาสตร์ ศาสนา ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องที่เด็กในวัยประถมศึกษาจะทำความเข้าใจได้ยาก เนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนบางเรื่องจึงเป็นลักษณะของบทเรียนโปรแกรม (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษา, 2525)

ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยสำหรับการวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดว่า กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยไม่มีหนังสือเรียน แต่ก็ได้กล่าวถึงในส่วนของหลักสูตรและคู่มือหลักสูตรและจะเห็นว่า พบคุณลักษณะทางจริยธรรมอยู่ถึง 23 ประการ ทั้งนี้ตามธรรมชาติของกลุ่มวิชานี้ เป็นกลุ่มที่มีค่านิยมเป็นแกนกลาง มวลประสบการณ์ต่าง ๆ ในกลุ่มนี้มุ่งฝึกให้ผู้เรียนมีลักษณะที่ดีที่พึงประสงค์ โดยประกอบด้วยมวลประสบการณ์ที่จะสร้างเสริมและพัฒนาค่านิยมให้แก่ผู้เรียน ซึ่งได้แก่ จริยศึกษา ศิลปะศึกษา พลศึกษา ดนตรีและนาฏศิลป์ กิจกรรมสร้างนิสัย ลูกเสือ-เนตรนารี ยุวกาชาด ผู้นำหญิงประโยชน์

ในส่วนของวิชาจริยศึกษา กำหนดให้เรียนคุณธรรมต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งหมด 13 คุณธรรม ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ก็สอดคล้องกับคุณธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ได้แก่ ความใฝ่รู้ ความขยัน ความอดทน ความประหยัด ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีระเบียบวินัย การตรงต่อเวลา ความสามัคคี ความเสียสละ ความเมตตากรุณา ความกตัญญูกตเวทิตะ ความยุติธรรม ความเป็นผู้มีวิถัฒนธรรมและปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี (ประไพพรรณ โภคยสุนทร, ม.ป.ป) ตามธรรมชาติของวิชาจริยศึกษา แม้จะไม่มีหนังสือเรียน แต่เนื้อหาวิชาและหน่วย การเรียนการสอนก็บอกชื่อคุณลักษณะที่จะต้องสอนอยู่แล้ว ตามคุณธรรมทั้ง 13 ประการ และครูก็จะสามารถสอนสอดแทรกจริยธรรม ได้ดีกว่ากลุ่มอื่น ๆ ส่วนในวิชาอื่น ก็สามารถจะสอดแทรกจริยธรรมได้อีกเช่น กิจกรรม สร้างนิสัย ซึ่งได้แก่ กิจกรรม ลูกเสือ-เนตรนารี กิจกรรม ยุวกาชาด กิจกรรมผู้นำหญิงประโยชน์ เนื้อหาวิชาเหล่านี้เด็กจะได้ฝึกปฏิบัติจริง จึงสามารถสอดแทรกจริยธรรม ได้ง่ายกว่ากลุ่มวิชาอื่น ๆ ส่วนวิชาอื่น นอกเหนือจากนี้ เช่น ศิลปะศึกษา ก็สามารถเน้นในเรื่องของความรับผิดชอบ ความมีระเบียบวินัยได้มาก ส่วนวิชาพลศึกษาก็สามารถสอดแทรกในเรื่องของความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความสามัคคีและความเป็นผู้มีวิถัฒนธรรม เพราะกิจกรรมพลศึกษา ส่วนใหญ่ จะให้มีการ เล่นเป็นทีม เป็นกลุ่ม ซึ่งก็จะช่วยให้เด็กได้รู้จักวิถีเล่นร่วมกัน เล่นเพื่อส่วนรวม เกิดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2534) ส่วนวิชาดนตรีนาฏศิลป์ ก็จะเน้นในเรื่อง ของรับผิดชอบต่อความเป็นผู้มีวิถัฒนธรรม เป็นต้น โดยสรุปแล้วโดยธรรมชาติของวิชาในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย สามารถสอดแทรกจริยธรรมได้ดีกว่ากลุ่มอื่น ๆ

กลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ก็มีข้อจำกัดเช่นเดียวกับกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ตรงที่ไม่มีหนังสือเรียน เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะลักษณะการเรียนวิชานี้ มุ่งสอนให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติจริงและมีคุณสมบัติสำคัญ 3 ประการคือ ทำงานเป็น มีนิสัยในการทำงาน และมีการปรับปรุงงานอยู่เสมอ โดยเฉพาะในเรื่องของการมีนิสัยในการทำงาน ได้สอดแทรกคุณลักษณะทางจริยธรรมหลายด้าน ซึ่งได้แก่ ความรับผิดชอบ ความประหยัด ซื่อสัตย์ เพียรพยายาม ละเอียดถี่ถ้วน มีระเบียบ ซื่อสัตย์ และพึ่งตนเอง (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ 2534) เมื่อดูผลการวิจัยในครั้งนี้จะพบว่า คุณลักษณะทางจริยธรรมที่ปรากฏในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพที่พบในหลักสูตรประถมศึกษา และคู่มือหลักสูตรฯ ได้แก่ ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความอดุทสาหะขยันหมั่นเพียร ความใฝ่รู้ การพึ่งตนเอง ซึ่งทั้งนี้ในเอกสารหลักสูตรคำอธิบายรายวิชาของกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ จะมีคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันหลายด้านที่เป็น เช่นนี้ก็เพราะลักษณะวิชาชั้นต่าง ๆ มีคำอธิบาย คล้ายกัน จะต่างกันตรงชื่องาน หรืออาชีพเท่านั้น ส่วนอื่นจะเหมือนกันหมด จึงปรากฏว่าความถี่จะสูง ทั้งนี้เพราะมีการบันทึกซ้ำ หากพบเนื้อหาที่ปรากฏคุณลักษณะทางจริยธรรมแม้จะซ้ำก็ตาม

ในกลุ่มประสบการณ์พิเศษ (ภาษาอังกฤษ) จะพบว่า คุณลักษณะทางจริยธรรมพบน้อยมาก ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 พบเพียง 2 ด้านเท่านั้น คือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม และในชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ก็พบมากขึ้นเล็กน้อย คือ พบเพียง 7 ด้านเท่านั้น อันได้แก่ ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความซื่อสัตย์สุจริต ความกตัญญูกตเวที ความอดุทสาหะ ขยันหมั่นเพียร การมีสัจจะและความจริงใจ ความมีสัมมาคารวะ ทั้งนี้ที่พบคุณลักษณะต่าง ๆ น้อยมาก อาจจะเป็นเพราะลักษณะวิชาเป็นภาษาต่างประเทศ ซึ่งก็ยังยึดลักษณะวัฒนธรรมของต่างชาติอยู่และ คำที่ใช้ก็เป็นคำง่าย ๆ ลักษณะประโยคก็จะเป็นประโยคง่าย ๆ และซ้ำคำบ่อย ๆ เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายขึ้น ลักษณะการเรียนวิชานี้มุ่งให้นักเรียนมีความรู้ และทักษะในการใช้ภาษา เพื่อการสื่อสารได้ตามวัยและศักยภาพของตน (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2534) จึงมีบางคำที่ไม่บ่งว่าเป็น คุณลักษณะทางจริยธรรมใด ๆ ได้ แต่ในส่วนนี้ครูผู้สอนสามารถสอดแทรก ในขณะที่ให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติ

ได้เช่น ความใฝ่รู้ อาจจะสอดแทรก โดยการให้นักเรียน กลับไปท่องค้นหาค้นหรือจัดทำบัตรภาพ เพื่อเป็นสื่อที่ใช้ในการเรียนการสอน จะทำให้ผู้เรียนได้ทั้งความรู้และสอดแทรกจริยธรรมได้ โดยที่เขาไม่รู้ตัว

เมื่อพิจารณาในเรื่องของธรรมชาติ ในเนื้อหาวิชากลุ่มต่าง ๆ และกล่าวได้ว่า คุณลักษณะทางจริยธรรม ที่พบมากบ้าง น้อยบ้างในการวิจัย ครั้งนี้เป็นเพราะกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ความแตกต่างกันมากมาย ดังนั้นการเน้นในเรื่องคุณลักษณะทางจริยธรรม จึงมีปริมาณที่ไม่เท่ากัน อย่างไรก็ตามกลุ่มวิชาที่พบคุณลักษณะทางจริยธรรมที่มีความถี่น้อย ก็ต้องเป็นหน้าที่สำคัญของครูผู้สอนที่ต้องสอดแทรกในทุกวิชา

ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตร

1. ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตร ควรได้ปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตร ให้ปรากฏเนื้อหาด้านจริยธรรม โดยเฉพาะในด้าน ความกล้าทางจริยธรรม การส่งเสริมคนทำความดี การตรงต่อเวลา ให้มากขึ้น
2. ควรพัฒนาเอกสารประกอบหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาคุณลักษณะทางจริยธรรม ให้เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน
3. ในแต่ละเอกสาร ควรจะได้เพิ่มเนื้อหาความรู้ เกี่ยวกับคุณลักษณะทางจริยธรรม สำหรับครูไว้ในภาคผนวก เพื่อให้ครูจะได้ค้นคว้า และสอนได้สะดวกยิ่งขึ้น

ข. ข้อเสนอแนะ เกี่ยวกับการใช้หลักสูตร เพื่อพัฒนาคุณลักษณะทางจริยธรรม

1. หน่วยงานหรือผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ ควรส่งเสริมให้จัดทำหนังสือหรือสื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะพัฒนาคุณลักษณะทางจริยธรรมของครูและนักเรียนให้เพียงพอ

2. ควรส่งเสริมให้ครูผู้สอนได้ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมเกี่ยวกับคุณลักษณะทางจริยธรรม ด้ายการฝึกอบรม หรือการทำวิจัย

3. ควรมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อปลูกฝังคุณลักษณะทางจริยธรรมแก่ผู้เรียน โดยเน้นการปฏิบัติจริง

4. ควรมีการสอนสอดแทรกเนื้อหาด้านจริยธรรมในทุกกลุ่มประสบการณ์

ค. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษานวัตกรรมการสอนของครูที่ส่งเสริมคุณลักษณะทางจริยธรรม เช่น การสังเกตการสอนในห้องเรียน การสัมภาษณ์ เป็นต้น

2. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการสอนหรือวิธีการสอน ที่จะช่วยเสริมสร้างคุณลักษณะด้านต่าง ๆ

3. ควรมีการศึกษาความต่อเนื่องของคุณลักษณะทางจริยธรรม ในเนื้อหาหลักสูตร ระหว่างระดับหลักสูตร คือ ตั้งแต่ หลักสูตรประถมศึกษา จนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

4. การทำการวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์เนื้อหาด้านจริยธรรมในหลักสูตรประถมศึกษาซ้ำอีก เมื่อมีเอกสารครบทุกชั้น